

Миливој Павловић

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ СТИЛА МИХАИЛА ПЕТРОВИЋА И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА СТИЛИСТИКУ

Отисак из Споменице Михаила Петровића 1868–1968

0. Комплексне појаве у животу професора Михаила Петровића, ствараоца у науци, као и у животу Мике Аласа, рефлектоване у стилистичким остварењима, чудновато се усклађују у широко схваћено, хармонизовано јединство. И поред ограда самога аутора, путописи, а нарочито последње две књиге, показују квалитете литерарног стила, мада се и ту осећа процес формулисања карактеристичан за изразито научну анализу и за синтетично закључивање у ауторовом научном излагању. Отуда се намеће задатак да се разјасни интерференција два типа стилистичке манифестације изражајних процеса. Пре свега одредићемо основну карактеристику стила Мике Петровића и његов значај за формирање и еволуцију научног стилистичког типа; затим ћемо разгледати стилистичке квалитете који карактеришу индивидуалну боју у путописима; најзад ћемо истаћи схватања о основним стилистичким формулама, о метафорама и алергијама.

1. Не излазећи из круга стилистичких вредности и стилистичких метода, морамо уочити основни став у несумњиво и типично научним излагањима Михаила Петровића, као и његов посебни научни став према тематици и проблематици. Изнад факата и појава, аутора интересују узроци појава и ефекти факата у науци. То је, стилистички гледано, основни став, који можемо пратити у карактеристичном развоју, према библиографији Михаила Петровића, од његове приступне беседе у С. К. Академији о активности узрока,¹ чију ће тему ускоро ставити у ширу, филозофску концепцију, и већ 1905. године формулисати поглед

¹ М и х а и л о П е т р о в и ћ, *О математичкој теорији узрока*, Српска краљевска академија, Глас, Београд, 1900. Т. LIX, Први разред, књ. 23, стр. 183–247.

на општу механику узрока², с тим да ће његова широко обухватна концепција добити свој пуни изражај 1911. године у студији о математичкој феноменологији.³ Први став научних излагања Михаила Петровића односи се на ширење основне концепције са базом у математичким постулатима. С обзиром на принципе стилистичке композиције, научни вид излагања одликује се логиком и свестраношћу расправљања. Најзад, у стилистичком формулисању мисли запажамо изразити рељеф и хијерархију аргумената, а нарочито опозитне односе (непосредни: директни узроци; антагонистичка условљеност), какав ће принцип у лингвистици бити успостављен знатно касније у виду бинарног система.⁴ Ритмика реченица је адекватна нијансирању појмова, премиса и закључака, а речи имају прецизну вредност тематиком условљену.⁵

Оваква карактеристика стила у научним делима Михаила Петровића упућује на разјашњење питања о типовима стила и на значај стила овога научника у еволуцији нашега језика.

Остављајући по страни врло опште напомене о стилу у уџбеницима теорије књижевности, иако треба поменути веома интересантне естетске анализе на часовима проф. Богдана Поповића, ипак морамо констатovati да се интерес за стилистичка проучавања са језичке тачке гледишта јавио врло касно. О стилистичком одељку у Маретићевој *Граматници*⁶ не треба ни говорити, јер се ту излаже само о јасности, чистоти и лепоти књижевног језика. Тек је А. Белић, 1934. године, обратио пажњу на „београдски стил”,⁷ и затим посветио један чланак односу језика и стила⁸, а један питању о томе шта је нетачно у изразу „босански језик”.⁹ Међутим, у свима овим написима било је говора о стилу уопште, са тежиштем на појавама у књижевности. Таква је карактеристика била и о схватањи-

² М и х а и л о П е т р о в и ћ, *Покушај једне опште механике узрока*, СКА, Глас, Београд, 1905. Т. LXIX, Први разред, књ. 27, стр. 21–131.

³ М и х а и л о П е т р о в и ћ, *Елементи математичке феноменологије*, СКА, Посебна издања, XXIV, књ. 8, Београд, 1911, XIII + 774.

⁴ R o m a n J a c o b s o n, *Lingvistika i poetika*, Beograd, 1967.

⁵ Тако су изразито диференцирани *активитет*: акција. Први је термин употребљен за значење „тежње узрока” (И одељак), а други у наслову поглавља *Акција антагонистичког узрока који се мења пропорционално екстензитету ефекта*. Прво је ознака потенцијалне, а друго – реализоване семантичке вредности.

⁶ Dr. T. M a r e t i ć, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899, In. 8° Str. VI + 704 (Одељак о стилистици, стр. 659–688).

⁷ А. Б е л и ћ, *Београдски стил*. НЈ II, св. 7, Београд, 1934, стр. 193–200.

⁸ А. Б е л и ћ, *Стил и језик*. НЈ III, св. 5, Београд, 1935, стр. 133–141.

⁹ А. Б е л и ћ, *Босански језик или стил*. НЈ V, св. 3, Београд, 1937, стр. 65–69.

ма женевске школе, па томе одговарају и излагања А. Белића о новим погледима на стилистику¹⁰ и о односу према граматичи.¹¹ Ипак, мада без посебних проучавања, наглашаван је и интелектуални стил, опозитно поетском, – тако и у универзитетским предавањима Богдана Поповића, и у мојим проучавањима проблема стилистике.¹²

Али ако би се појаве стила мериле физиолошким условљеностима изражаја¹³, било би оправданије формулисати опозитност стила емоционалног и интелектуалног и говорити о интерференцијама емоционалних и интелектуалних елемената, дакле, са карактеристиком релативних условљености, јер и у поезији може бити реалистичких оријентација, а интелектуална излагања често су прожета емоционалном бојом, што је уосталом најчешће у свакодневном комуникативном изражају. Ипак, може се рећи, постоји један домен изразите, апсолутне интелектуалне вредности, а то је стил науке, научни стил.

У правом научном стилу не може бити емоционално-интелектуалних интерференција. Ту је емоционалност искључена, и уколико свака личност, па и личност научника доживљује вредности емотивног карактера, могли бисмо говорити о поларизацији два квалитета, ако не и о искључењу емотивног. У основном ставу човека од науке емотивни моменат се своди само на однос према науци и према научној тематици, на љубав и оданост у томе правцу; при томе тежња ка истини, тражење и доказивање истине, као доминантни регенс, условљава оријентацију према тематици: метод, аргументацију и закључивање. Сама машта није основна као фактор, мада је пожељна као импулс, као покретачка сила, као пут ка претпоставкама, ка научним хипотезама подвргнутим неумитном процесу трагања, проверавања, одмеравања, али искључена при закључивањима. Отуда су разумљиве тежње у појединим наукама нашега доба да се ослоне на постулате математике, науке несумњиво објективног карактера.

Тако схватање науке претпоставља јасну општу концепцију, структурну усклађеност излагања и одређен хијерархијски тип стилистичког изражајног рељефа. То показују овде изнета запажања о стилу у науч-

¹⁰ А. Белић, *Стилистика у светлости Женевске школе*. НЈ VII, Београд, 1940, стр. 35–40, 97–101, 129–134.

¹¹ А. Белић, *Стилистика и граматика*, НЈ VII, Београд, 1940, стр. 1–5.

¹² Др Миливој Павловић, *Проблеми стила*, Научна књига, Београд, 1960, стр. 9, 17.

¹³ Cf. К. М. Биков, *Уџбеник физиологије за медицинске институте*. Превод, Београд, 1947; F. Adler – Columbia, *Le comportement nerveux*. Paris, 1948; Albert Burloud, *Psychologie*, Paris, 1948. – Интерпретирање у делу наведеном у нап. 12.

ном делу Михаила Петровића, о тематици, о смислу за композицију, о убедљивости у излагању рељефном, са изразито складним адекватним реченицама и прецизно употребљеним семантичким вредностима. Без обзира на то што нове чињенице и трагања за новим методама могу водити ка новим формулацијама, остаје несумњива истина да је Михаило Петровић један од оснивача, један од твораца научног стила у нас.

Изразито стварање и формулисање научног стила представља нужну еволутивну етапу у културном животу нашега народа. У својој расправи о стилу Вука Караџића¹⁴ показао сам да је Вукова борба, у другој фази, била у ствари борба за стил изграђен на народном језику, и да је Караџић успео изразити такве могућности на чистом народном језику одбацујући стилистичке калупе „славјаносербских” писаца. Такав, вуковски тип стила могао је непосредно бити унет у поетска остварења, као што већ показују песме Бранка Радичевића. Али за прилагођавање научном изражају била је потребна еволуција, и први основни степен показује начин излагања Милана Ђ. Милићевића: линеарно приповедачко и обавештачко развијање, са потребним разјашњењима, а без праве рељефности у излагању. Са овим је синхронизиран стил Панте Срећковића, стил у коме се огледала романтичарска „патриотска” тенденција историјског излагања. – Ипак, и тако рано, постављен је први камен темељац солидном научном стилу у делима Ђуре Даничића и Јосифа Панчића, а овоме треба додати и став и начин излагања Косте Руварца, критичара романтичарског става у историјској науци.

Са еволуцијом научног рада, у додиру са савременом европском науком, већ у последњој деценији живота београдске Велике школе, а затим са формирањем Универзитета, научни живот и интензиван научни рад развили су адекватне вредности у формирању изразитог научног излагања. Тако је и Михаило Петровић постао један од твораца правог научног стила. Тај веома велики значај за културни живот у Срба он дели са неколико врло истакнутих научника, са Стојаном Новаковићем, Богданом Поповићем, Јованом Цвијићем и Слободаном Јовановићем. У правцу налажења научног типа излагања имао је своју улогу Српски књижевни гласник, у коме је сарађивао и Михаило Петровић. Синхронизација вишестручних праваца у научној делатности, а нарочито Богдана Поповића и Михаила Петровића, била је условљења и усклађена научним ставом стеченим у Паризу, великом центру европске културе, у коме су и литерарне и математичке науке имале истакнуто место, и где се формирао свестрано схваћен, у пуном смислу научни изражајни стил.

¹⁴ М. Павловић, *Стил Вука Караџића*, Исл. Ф, књ. XXVI, св. 1–2, стр. 1–70.

Оваква синхронизација нимало не умањује значај Михаила Петровића; напротив, она му осигурава видно место, и то не само релативно у еволуцији, него и апсолутно – валоризацијом научног стила у култури нашега народа.

2. Михаило Петровић припада и књижевности, по својим путописима. Он је умео оживети и рељефним стилем реализовати сазнања о појавама које узбуђују машту читаоца. Дочарао му је непознати или само слућени свет: далеке пределе који крију у себи чари незнаног; природне појаве које су за психу прачовека и за примитивну етнопсихологију биле персонифициране непријатељске, стравичне силе; људе разних раса, који нас, експлоатисани животом, својим несхватљиво мукотрпним напорима наводе на комплексна психолошка и социолошка размишљања. Сликао је простим речима сложене ситуације, гледане на живом екрану широких и ћудљивих океана, дубоких изворишта праживота. – Да би се схватиле појаве таквог стилистичког вида, треба уочити: импулсе творачке, тематску оријентацију, процесе стилистичког реализовања, а то је управо пут којим ћемо одредити место и значај аутора у развоју путописне књижевности.

У путописима Михаила Петровића распламсала се творачка искра из детињског доба, када је, како и сам каже, читао романе о гусарима. И заиста, први његов прави путопис има наслов *У царству гусара*.¹⁵ То нам дело, у ствари, указује на процес подсвести, који ће Петровић назвати аналошким пресликавањем.¹⁶ Из далеке временске перспективе, деценијама притајене, динамизирани слике сећања гоне писца да их идентификује и да их схвати и разјасни утисцима реалности и конкретним ситуацијама. Та је искра управо могла оживети у самој природи аутора, у већ рано испољеним интересовањима за лепу књижевност и у врло раним књижевним покушајима. Драган Трифуновић, у поговору уз Петровићеву књигу о метафорама и алегоријама, каже да је аутор био „занесен лепим текстовима” и да је писао „младалачке песме”.¹⁷ – Зашто је пробој ових притајених склоности добио вид путописа, и који је ауторов став према својим путописима? – Први опис путовања настао је из учешћа Михаила Петровића у једној научној експедицији (1931) за одређена испитивања у поларним областима.¹⁸ Али већ у самом почетку те књиге

¹⁵ Михаило Петровић, *У царству гусара*. Друго издање, 1961. г. СКЗ, 1933, књ. 267, Поучник 7.

¹⁶ Упор. овде одељак 3.

¹⁷ Михаило Петровић, *Метафоре и алегорије*, СКЗ, књ. 405, Поговор: *Михаило Петровић – Алас*, стр. 195.

¹⁸ Михаило Петровић, *Кроз поларну област*, СКЗ, књ. 237, Београд, 1932.

аутор јој истиче једино информативан карактер: каже да ће изнети само што је од „општијег интереса”, али да неће бити „субјективних утисака”, – њена намена није литерарна. Па ипак, потенцијални смисао за књижевност изразио се и већ наредне године, у поменутој књизи *У царству гусара*¹⁹, као и у књигама *Са океанским рибарима*²⁰ и *По забаченим острвима*²¹, – мада он у претходним напоменама истиче само жељу да задовољи радозналост читалаца. Велику, пак, књижевну вредност, и по тематици и по изванредној стилистичкој изражајности, има *Роман јегуље*.²² Поводом ових дела поставља се основно стилистичко питање: о тематској оријентацији. То је импулсиван израз врло интензивне друге ауторове личности, личности Мике Аласа, разумевање рибарског позива и технике рибарења; схватање психе простосрдчних рибара и њиховог напорног рада и мукотрпног живота.²³

Развојна линија је одмерено живахна, тако да су синхронични ситуациони пресеци усклађени дијахроном динамиком: било о трагедијама појединих ранијих поларних експедиција; било о Наполеону на острву Света Јелена; било о животу и навикама Ескимима; било о лову на фоке... Ток излагања остаје суверено уравнотерено, без формалних стилистичких ефеката. Али, то, у општој линији мирно излагање, стварно је динамична сугестивност. Писац ће рећи све: склоп научно проверених односа; даће све у детаљима. Па ипак, читалац не остаје у пасивној улози. По принципу Умберта Еко²⁴ читалац ће осетити све оно што писац осећа, оно неречено, чиме зраче мајсторски списи и чиме одише један напоран,

¹⁹ Михаило Петровић, в. нап. 15.

²⁰ Михаило Петровић, *Са океанским рибарима*, СКЗ, Савременик, Београд, 1935.

²¹ Михаило Петровић, *По забаченим острвима*, СКЗ, Поучник 9, Београд, 1936.

²² М и х а и л о П е т р о в и ћ, *Роман јегуље*. СКЗ, Поучник 11, Београд, 1940.

²³ Драган Трифуновић цитира сажето и карактеристично мишљење о нашем аутору као човеку: „Петровић није био само професор и научник, већ је био и алас, стручњак за питања риболова, због чега је добио своје популарно име Мика – Алас. Постао је рибарски калфа 1888, а нешто касније положио је испит за рибарског мајстора (1895)”. – Он затим додаје своја запажања: „Петровић као нематематичар био је у много чему интересантан. Као научник није био повучен у оквире своје науке. Напротив. Његово кретање у јавном животу у непосредној је вези са литерарним иступањима. Имао је особину да своје доживљаје, размишљања и путовања обликује у виду путописа, репортажа, есеја и етнолошких записа.” – Дело наведено у нап. 17, стр. 194–195.

²⁴ Cf. Umberto Eco, *Opera aperta*, Forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee. Milano, 1962.

мукотрпан живот морнара и рибара. Најчешће сцена говори сама собом о себи, онако како нам је приказано ретко дељење поштанских вести из далекога завичаја:

Задовољство је посматрати радосна лица од света одвојених људи кад им капетан брода стане делити пошту примљену са болничког брода. Сваки, чим прими писмо или пошљку, гледа одмах да се осами иза катарке, стуба од конопца, буради са сољу, па да се преда задовољству да то отвори. Једноме јавља жена да је добила деветог сина; другоме да је породицу посетио бродовласник и распитивао се да ли имају најнужније за живот; трећем да му је и пети син истеран из школе, јер школско време проводи у чамцу забацујући струкове. Староме рибару баба послала дувана за жвакање и топле вунене чарупе; мали је добио џемпер, који му је исплела мати, и у рукаву – пакетић чоколаде.²⁵

Детаљи хармонизирају у целовитости ситуације, а сваки детаљ је психолошко-сликарски потез, скривајући психолошки ефекат тренутка, као о неписменоме рибару:

Неписмени рибар (а увек их има на броду) обрће писмо у рукама, чекајући да који од другова доврши читање свога писма, па да му прочита и његово.²⁶

Стилистичка реализација и у реченичном току и у реченичким склоповима одаје покрете процеса мишљења, усклађених, уритмованих, могло би се рећи – научно изливених у процесу реализације.

За ситуационе описе у стилу Михаила Петровића јаче су везане неке језичке категорије, нарочито пасивне конструкције, уз које иду аблативске релације. Тако описујући животињски свет на Каргелаку²⁷ каже да је састављен (а не: да се састоји *готово искључиво* из морских птица и неколико врста фока. Израз „састављен” уноси микродинамички ефекат хетерогеног формирања, а „састоји се” значило би констатовање синхроничног стања, индиферентно према ономе што је претходило таквоме стању и условило га. При томе формално пасивна конструкција прихвата медијалну семантичку вредност, а предлог из одговара аблативској микродинамици, и у њему не треба гледати германизам („aus”). Паралелно, у објашњавању о псима и зечевима, реализационо се наметао пасивни облик: *и једни и други су на острво унесени* (али не хетерохроно: уношени)

²⁵ Дело наведено у нап. 20, стр. 192.

²⁶ Ibid, стр. 191–192.

²⁷ Дело наведено у нап. 21, стр. 168.

о д рибара и морнара, а према пасивном облику имамо перфекатску конструкцију придева *подивљаних*, као и у резултативном објашњавању: *па су се ту аклиматизовали и размножили*; пасиву, пак, одговара инструменталско-аблативно *од*. – Придевска синтаксичка конструкција *Неспособни за летење* наметнула се аутору због каузативно-допусне супротности према констатацији *изванредни су пливачи*, дакле у значењу „и ако су неспособни за летење”, јер такву нијансу не би условљавала обична реченичка антитеза („они су неспособни за летење, али су изванредни пливачи”). – И у ситуационом опису микродинамика је постигнута истицањем помоћу инверзије у реду речи, уз диференцирање начина и временског распона, као у реченици ... *треба им доста мукa и времена па да са земље полете*. – Подесна прецизност стилистичког реализовања у именичкој конструкцији о морским птицама: у невероватном *изобиљу и у великој разноврсности* – јер би прилошко конструисање давало много слабији ефекат („невероватно много и веома разноврсних”). Обична збирност у именичком додатку прироку (*Врло сумирни и питоми*) добија јачи степен у функционалној збирности, у функционалном обједињавању основних оријентационих категорија (*доста мукe и времена*). Речи се јављају у математички прецизним вредностима. Тако се воде Кангелана каже се да их *посећују китови и морски слонов*и, где *посећују* није галицизам („visiter”), већ у свом семантичком језгру носи инволвирану волутивност, – чега нема у итеративном глаголу *долазити*; али је „долазити” динамичније у набрајању (*затим долазе албатроси*), уместо нединамичне констатације („има албатроса”). – Одредничка функција, било епитетска, било предикативна увек је веома сликовита и прецизна: *птице живе у густим колонијама, а не у „великим”, „многобројним”*; у изразу *зазиру од каквог непријатеља* – „каког” је адекватније него што би било „од неког”: *какав* уноси нијансу појачане виртуелности.²⁸

Динамични описи, иако врло ретки, могу бити у пуној мери карактеристични. Тако је опис урагана, управо зато што је изражен сажетије, јачи по ефекту него веома познати описи Виктора Игоа (*Деведесет трећа*) и Чарлса Дикенса (*Давид Коперфилд*). Троструком квалификацијом неочекиваности почиње узбудљива слика, са јако наглашеном супротношћу утиска:

²⁸ Дело наведено у нап. 21, стр. 168.

Одједном, нагло, без икаквог прелаза од потпуног затишја, отпоче звиждање и фијукање ветра све јачег и беишег.

Затим се тежиште преноси на сам брод, са карактеристичним опозитумом динамике (врхови таласа: стропоштавање у поноре):

Брод се почео љуљати и играти по развученим таласима, који су нас, праћени хуком ветра, дизали на своје врхове и стропоштавали у поноре, са кљуном брода стрмоглављеним правоубездан.

Тежиште затим прелази на људе, на морнаре у борби са стихијом. Док су путници с напорима успели да се ременима вежу за постеље, очекујући крах сваки пут кад се брод „готово усправно стрмоглави у понор” – дотле се чују „од вике већ промукли гласови морнара, везаних – и неки за конопац брода, неки за какву чврсту ограду”, да их не би собом однео талас „који је препљускивао чак и димњак брода”, – и писац нам каже да је то све ситница према ономе што ће доћи.

У оној хуци и тутњави одједном се зачуло нешто као потмула експлозија, и у тренутку после тога и нешто налик на рушење огромне водене бране која је дотле негде задржавала воду, па је сада са велике висине испусти у побеснело море, и то баш преко нашег брода.

Тај пролом водене стихије писац упоређује са дилuviјалним потопом. А затим истиче каприциозност разбеснелог урагана, који је, све бешњи, крхао катарке брода, степенице, врата, прозоре:

И одједном, изненада, све то престаде. Ветар се скоро у тренутку потпуно утишао, море се почело брзо умиривати, док је брод још неко време играо на таласима.

Писцу речи намеће сам хаос раскинуте еуфоничне ритмике океана. Ипак је занимљиво да је писац прилогу „вертикално” претпоставио глаголски трпни придев: *са кљуном брода стрмоглављеним правоубездан*, – тај облик је не само семантички изразитији од индиферентног појма „вертикално”, него он указује и на последичност, на ефекат силе урагана. Али уз глагол *стрмоглавити*, који већ има изразиту семантичку вредност – употребиће израз *готово усправно*. – Таласи (и велики ураган) осећају се анимистички: они су „дизали” брод и „стропоштавали” га (у поноре). – Компарација *као перце* има у себи сву конкретност нехиперболисане ситуације.²⁹

²⁹ Ibid, стр. 150–151.

Стил Михаила Петровића нарочито карактерише актуализирање, са временским релацијама, израженим усклађеним инверзијама:

Кад је капетан нашао место за које му, по температури и боји воде, по дубини мора и другим знацима изгледа вероватно да је збориште бакалара, – брод на томе месту спушта своје велике лангере, укотви се, па се струкови почну „китити” спремљеним мамцима.

Не треба нарочито истицати да је кроз путописе Михаила Петровића унето у фонд књижевног језика веома много карактеристичних речи из рибарства и риболовства, много специфичних термина, као к и т и т и струкове; и з б а ц и в а т и с т р у к и т д.³⁰

Путописи Михаила Петровића, иако писани без литераторских амбиција, садрже изванредне стилистичке квалитете, нарочито ако се упореде у развојној линији са лаким, доста духовитим путним сликама Љубе Ненадовића и са самоувереним ставом путописа Јована Дучића, који је увек сâм у центру сликања.

3. Из неколико мањих расправа о Београду као центру рибарства, и о ђердапским риболовима, које припадају тематици путописа Михаила Петровића, налазимо и чланак о једном великом муслиманском гусару, али и два књижевна есеја.³¹ То је у вези са избором Михаила Петровића у чланство Књижевног одбора задужбине Николе Чупића. Он се помирио са тим да у њему живе притајене вредности књижевног изражаја, и он их уводи у систем својих научних схватања. Тематику научног обухвата у постулатима математичке феноменологије проширује на домен лингвистичке стилистике у већ наведеном делу *Метафоре и алергије*. То дело у пуној мери заслужује да се стави у перспективу других стилистичких проучавања и да се одреди његов значај за научно интерпретирање изучаване тематике.

Метафоре и алергије (Μεταφορά ἡτὰ τὸ ἀνάλογον) су опште појаве лингвистичке динамике, а у стилистици имају врло значајну функцију фигуративних естетских вредности. Отуда је разумљиво да је већ Аристотел говорио о метафори као о преношењу речи са једног предмета на други.³² Гербер (Gustav Gerber)³³ наводи мишљење Макса Милера (Max Müller) да је метафора прелаз од чулнога ка духовноме у песничком ства-

³⁰ Дело наведено у нап. 20, стр. 140–142.

³¹ Дело наведено у нап. 17, стр. 195–196.

³² Πολυτική, упор. превод чланака наведеног у нап. 34.

³³ Gustav Gerber, *Die Sprache und das Erkennen*. Berlin, 1884, стр. 144–145.

рању. А са лингвистичке тачке гледишта естетску вредност метафоре анализира Роман Јакобсон.³⁴

У предговору својој књизи о поетском језику Винифред Новотни објашњава да у одељку о метафори расправља о метафори као свесно употребљеном начину лингвистичког механизма, који у исто време представља богаћење речника.³⁵ Примери из енглеског језика су занимљиви, као и примери раније навођени.

Међутим, у предговору књизи Михаила Петровића, коју је са много разумевања приредио за штампу, Драган Трифуновић приказује генезу схватања ауторових и разјашњава појаве у њеној структури као целини. Напомиње да је феноменолошки интерес изражен већ 1927. године, када је Петровић расправљао о времену у алегоријама,³⁶ а затим у расправи о феноменолошком пресликавању.³⁷ – Даље он наводи најкарактеристичнију мисао самог аутора из књиге о метафорама и алегоријама: „*Метафора и алегорија*”, каже се ту, „имају дубљи смисао и дубљи корен у људској свести; оне одговарају једној инстинктивној и неодољивој потреби духа, која се испољава у свима фазама развића свести. Наиме, оне су спољни израз духовне потребе да једне чињенице пресликава на друге, бар привидно схватљивије или изразитије, у циљу било да се учине разумљивијим, изразитијим или улепшаним. Пресликавање је засновано на сличности између различитих чињеница које могу немати никакве међусобне везе, али имају нечега неоспорно сличнога у својој суштини, што чини да оне личе једна на другу и да по таквој сличности једна чињеница не само да подсећа на другу, већ да се и у обичном животу, и у поезији, и у науци једна замењује другом.”³⁸

Основним схватањима Михаила Петровића одговара композиција књиге. Карактеристично је да он не чини дедукције, полазећи од својих јасно изражених излагања о јединству појава математичких и природних појава математике феноменологије. – Он иде индуктивним путем, кла-

³⁴ Jacobson R., *The Metaphoric and Metonymic Poles*. Fundamentals of Language. Gravenhage 1956, стр. 76–82.

³⁵ Winifred Nowotny, *The Language Poets Use*, The Athlone Press Univ. of London, 1962. – Prevod odeljka o metafori. Mario Suško, *Metafora* – „Kolo” Matice Hrvatske sv. 11–12, Studeni – Prosinac, 1967, стр. 452–469.

³⁶ Михаило Петровић, *Време у алегоријама, метафорама и афоризмима*. – Летопис Матице српске, т. ЦИ, књ. 319, стр. 185–192.

³⁷ Михаило Петровић, *Феноменолошко пресликавање*. СКА, Посебна издања, Београд, 1933. Т. ХСVII, Природњачки и математички списи, књ. 26, стр. VII + 236.

³⁸ Дело наведено у нап. 17, стр. 22, цитирано у Предговору с. 13.

сификујући стилистичке појаве метафорског и алегоријског карактера; расправља о њима, тражећи им заједничке чињенице; разјашњава процес ка схватању истовестности, и на тако разгледаном материјалу успоставља принцип „пресликавања”, а тек за овим доказним поступком прелази на аналогију пресликавања, на општији научни значај метафора и алегорија, на изражаје типова и на улогу типова. Закључак је у тумачењу метафоре као израза споне „материјалног и импондерабилног света”.

У стилистици нашега језика, и у расправљањима о појавама других језика никад није узето у проучавање толико метафорских и алегоријских појава, колико је прикупио и средио Михаило Петровић. – Драган Трифуновић наглашава да је аутор дуго прикупљао свој материјал, можда и пре 1918. године. По мом мишљењу Михаило Петровић је вероватно добио подстрека од проф. Богдана Поповића, који је такође имао врло широке погледе, и чија су сугестивна предавања о стилистици и фигуративном стилу ишла у сусрет студији Михаила Петровића о феноменологији. Веома документовани и више него занимљиви разговори Богдана Поповића о појавама у књижевном стварању нашли су у себи творачку сугестивност. То не би ниуколико умањило оригиналност и значај дела Михаила Петровића, који је за своју теорију нашао обилату документацију и дао јој размере општенаучног значаја.

Изнад свега је важно да је Михаило Петровић обратио стварно велику пажњу на метафоре и алегорије у временској оријентацији, при чему је тежиште на компарирању, тако да се из његових излагања метафора може схватити као глобално синтетичко поређење.³⁹ Желим нарочито да истакнем веома тачно, а за стилистику ново схватање заједничкога у основној вредности метафоре са симболима и амблемима, а алегорије са параболома. Он је органски објединио појаве које традиционалне стилистичке класификације подвајају. Ту су укључене и народне загонетке, које бисмо могли назвати и стилистичким скривалицама, а које су, у ствари, алегоријске слике.

Михаило Петровић је схватио суштину метафорског сликања. Његова тумачења полазе од поредбе *п о ј е д и н о с т и* између појединих појава. Ова схватања имају у себи стварање психолошке подлоге, и остављају по страни теоријска објашњења о условљености прелаза са чулног ка ономе што је духовно (Müller), а исто тако и друга објашњења која цитира Винифред Новотни. Међутим, термин „пресликавање” се наметнуло Михаилу Петровићу, као најближа кованица. То је, у ствари, запажање утисака о сличности, то је запажање сличности код појава егзактних

³⁹ Упор. дело наведено у нап. 12, стр. 73–74.

наука, а утисака и осећаја сличности код појава језиком формулисаних. Од велике је вредности ауторово запажање о процесу који води ка формулацији појма истоветности. Из тако обухватних схватања о два типа научне основе („материјалне” и „импондерабилне”) треба учинити само један корак, да би се констатовала диференцираност овој целовитости подређена.

Код математичких појава, код појава егзактних наука уопште, процес идентификације или утисак идентификације врши се свесно и по ефекту. У стилистичким метафорама, било у говору, било у књижевном стилистичком изражају, процес уочавања еквивалентности врши се по инстинкту подсвесно и преко емоционалне обојености. С једне стране имамо за јачину парних машина одмеравање устаљеном вредношћу коњске снаге, дакле, типично по ефекту. Супротно томе ако се за жену даже да је *ружа*, или за дете, односно за девојку да је *цвет*, за јунака да је *сабља*, ми немамо основу идентификовања у деловима, него у извесној и нвољвираној особини, преко њене емотивне вредности: лепота боје и мирис руже као емотивни покретачи; нежност и свежина цвета као идентификовање карактеристике девојачке младости и љупкости; животодавна топлина сунца – као особеност животне радости; *сабља*, као саставни део јунакове функције, постају еквиваленције у слици. *Змија* је метафора *опасности*, или, с друге стране – подмуклости. Речи могу бити *мед*, а могу бити и *отров*. Интерференција симболике са метафорама је очигледна, управо симболи извиру из метафорске вредности. Михаил Петровић наводи идентификацију љубави и магнетизма, а *магнетизам* има поентирану вредност привлачности.

Карактеристичну обухватност ауторових схватања показују уочене вредности митолошког карактера (*Митске метафоре и алегорије*).

Драган Трифуновић с правом констатује да је књига дограђена целина, мада у њој има понављања, и мада су у њу уграђени неки ранији радови или одељци неких радова. „Суд о такозваној поновљености не треба схватити као да је цело дело *Метафоре и алергије* репрезентног карактера”. По њему оне „чине једну потпуно нову целину и нов прилог Петровића својој познатој феноменологији”.⁴⁰

Морамо констатовати да при уношењу раније објављених одељака аутора понекад имамо прегруписавање у закључцима, тако у делу о квалитативним аналогијама у овој књизи је под бројем 3⁰ пример о закашњавању утисака, а под бројем 4⁰ наведени су закључци о запажањима у вези са м и р и с о м; у основном тексту пак били су: први као 2⁰, а други

⁴⁰ Дело наведено у нап. 17, Предговор, с. 15.

као 1⁰. – При томе су у одељку под 3⁰ учињене неке језичке исправке: *једну* (м. какву) *белу површину*; *тренутно се запажа* (м. може се запазити); изостављено *ономе* (на ономе делу те површине); осим овога, томе параграфу додат је део нареднога става, у коме се помиње Макаp (Mascart), чија је теорија о закашњавању, и о чијем делу Петровић у књизи о елементима математичке феноменологије наводи тачне библиографске податке (упор. стр. 771).⁴¹

Књига је, дакле, целина, иако Михаило Петровић није стигао да јој дâ последње редакционе потезе, нарочито с обзиром на референце. Можемо стога сматрати да је стилистика, новином основних схватања Михаила Петровића и диференцираном анализом, добила ослонац за даље студије и за дефинитивну синтезу проблема о метафори.

4. Троструки значај Михаила Петровића за стилистику показује изразито јединство његове научне личности, и личности са изразитим смислом за књижевност и стилистичке комплексне реализације. Он је један од најизразитијих твораца правог научног стила у нас. Он је оставио путописе који стилистичким вредностима надмашују путописе ранијих фаза у развоју књижевности. Он је, такође, проблематику стила увео у ширу научну феноменолошку концепцију, дајући врло солидне основе њеној најважнијој, основној грани. Иако са три диференцирана правца, у делу Михаила Петровића, процењиваном са стилистичке тачке гледишта, јасно је изражено јединство његове личности. То се види по научном тону и објективном ставу, који одликују стил путописа, а по обухватним, рељефним и нијансираним, живим стилистичким формулацијама у научним делима. То се нарочито осећа у схватањима јединства стилистичких појава усклађених са излагањима опште научне феноменологије.

Да ли у овој синхронизацији сазвучује и изразита музичка обадреност Михаила Петровића? Или је у њој нашао прибежишта један снажан литераторски, неизражени лирски таленат? То се питање мора оставити као отворен психолошки проблем, – али се оно овде морало поставити, с обзиром на сложену и комплексну личност Михаила Петровића.

⁴¹ Упор. нап. 38. Наведено место је према студији Михаила Петровића о математичкој феноменологији, наведено у нап. 3.

Milivoj Pavlović

LE CARACTÈRE ET L'IMPORTANCE DE L'OEUVRE DE MIH. PETROVIĆ
POUR LA STYLISTIQUE

Résumé

Une analyse détaillée permet à l'auteur de formuler trois conclusions concernant le style de M. Petrović. D'abord, l'effet de ses études mathématiques représente la contribution importante à la formation du style souvent chez les Serbes. Excellent styliste dans les descriptions des voyages sur les océans perdus, Petrović a enrichi l'expression stylistique de la langue littéraire. Enfin, d'après les principes de sa phénoménologie générale embrassant les sciences exactes et humaines, Petrović a étudié avec les idées originales les fonds du style figure dans son livre sur les métaphores.